

מי הוא חילוני?

בכל הנוגע ליהדות, ישראל היא מדינה שמרנית אדוקה. בניגוד לסברה הרווחת, המקובלת על רבים משועי הדור, אנשי אקדמיה ואנשי תרבות, שלפיה ניתן לחלק את הציבור היהודי בישראל לרוב "חילוני" גדול (כשמונים אחוזים מהאוכלוסייה), ולמיעוט "דתי" (לבטח לא יותר מעשרים אחוזים), המעורר מחלוקת ונהנה מעצמה יתרה, הרי שלמעשה רוב הישראלים נוטים לכבד את המסורת היהודית, ואפילו לקיים חלק לא מבוטל ממנהגי היהדות – כפי שהוכיחו פעם נוספת בחודשים האחרונים תופעות אחדות, שהמחישו עד כמה מסורת ישראל אינה זרה ליהודי ישראל ה"חילונים".

טלו, למשל, את ההחלטה שקיבלה מרצ בינואר השנה, להתנער מתדמיתה העוינת והאנטי-דתית ולאמץ סגנון חדש, שיקסום יותר למצביעים המסורתיים. מאז הבחירות בשנת 1996, שאחריהן הצטמקה מרצ משנים-עשר מושבים בכנסת לתשעה בלבד, בעוד המפלגות הדתיות תפחו מחמישה-עשר מושבים לעשרים ושלושה, לא מצאו אנשי מרצ מנוח לנפשם. "איך זה לא הבנתי את החברה הישראלית?" קונן חבר הכנסת דדי צוקר, שהגיע למסקנה כי החילוניות הקיצונית של מפלגתו הייתה גורם מהותי בקביעת גורלה בבחירות, והתייצב בראש המסע לעיצוב מחודש של תדמית המפלגה. מאמציו נשאו פרי, ובינואר אימצה מרצ את יזמתו של צוקר באופן רשמי: "למרצ יהיה קשה להצליח לפנות לציבור מזרחי, שבעיקרו שומר מסורת, אם תצטייר כקיצונית ביחס למסורת ולמורשת", נאמר במסמך של המפלגה שצוקר נמנה עם החותמים עליו, לצד דמויות מרכזיות אחרות במרצ, כשולמית אלוני ואמנון רובינשטיין. "מוכרחים להציג את הגישה החיובית של המפלגה לדת", נכתב במסמך בהמשך. "מרצ יכולה לראות במורשת מקור השראה".

למפלגה שזמן רב הייתה שופרם של גורמים המזוהים עם גישה אנטי-מסורתית, השינוי בדימוי העצמי הוא מהלך עוצר נשימה (ככלות הכול, אם מרצ לא תגלה עוד איבה כלפי היהדות המסורתית, מי יעשה זאת?). ובכל זאת, המחווה של מרצ למצביעים המסורתיים אינה אלא אחד מציוני הדרך בתהליך האטי והמתמשך של הגילוי מחדש של המקורות והמסורת היהודית, שזכה לאחרונה לכינוי "חזרה אל ארון הספרים היהודי". בשנים האחרונות עלו כפורחים בנוף התרבותי עשרות קבוצות לימוד לא פורמליות, תכניות רדיו, תכניות לימודים וריאיונות, העוסקים בנושאים יהודיים מובהקים. מפגשים אלו פתחו בפני האדם הלא־דתי – ללא לחצים וללא הבטחות – צוהר אל מקורות המסורת היהודית. באחת מתכניות הרדיו השבועיות, "בית מדרש לילי", ששודרה עד לאחרונה ברשת ב' בשעות של האזנת־שיא, מומחים שנבחרו מתוך כוונה להציג מגוון של דעות, חשיבה מקורית ומחלוקות קיימות ניתחו בלשון עדכנית מבחר של סוגיות מהתלמוד ומהמשנה. בימה אחרת, הנקראת "שחרית", מכנסת יחד עיתונאים, מבקרי תרבות ואנשי אקדמיה ידועים, ולצדם רבנים והוגי דעות דתיים, הדנים בענייני דת, חברה ותרבות ברוח של כבוד כלפי המסורת היהודית. המשותף לכל אלה הוא ההערכה שמגלים חלק מאנשי האליטה התרבותית החילונית למסורת היהודית ולמחשבה היהודית, מתוך התרסה בוטה כלפי הנורמות המקובלות באליטה זו.

מה קורה כאן, בעצם? אפשר למצוא לכך הסברים בשפע: יש התולים את ההסבר בזעזוע התרבותי הכללי שלאחר רצח רבין; אחרים מצביעים על תגובת־נגד לניצחונם המכריע של השמאל הפוסט־ציוני בקרב הממסד התרבותי והאינטלקטואלי בארץ; ויש הרואים בדבר ניסיון ליטול חזרה את תורת ישראל מידי הממסד האורתודוקסי אשר טוען, לכאורה, למונופול עליה ונאחז בה לצרכיו הוא.

כל הגורמים הללו תורמים את חלקם. אבל אפשר שמגמת הפנייה אל ארון הספרים היהודי מייצגת גם דבר מה מעניין הרבה יותר: תשובה חדשה לאתוס המתפורר של הפועל הציוני. מעצבי תנועת העבודה הציונית, אנשים דוגמת בן־גוריון וברל כצנלסון, מרדו בשיטת החינוך של עולם הישיבות שהייתה נהוגה במזרח אירופה. תנועת העבודה הציונית לא חדלה אמנם לשאוב את השראתה מהתנ"ך, מההיסטוריה ומהלאומיות היהודיות, ודבקה בהנחות יסוד שמרניות ("התנ"ך הוא המנדט שלנו", היו דברי בן־גוריון בפני ועדת פיל בשנת 1937), אך עם זאת הסתייגה מן היהדות "הגלותית", שהתגלמה בספרות הרבנית, וגם מסימני היכר מובהקים נוספים של הגלות, כמו היידיש והנטייה היהודית לעסוק

במקצועות שברוח, הכל מתוך מאמץ ליצור "יהודי חדש", איש הספרא והסייפא. אולם "היהודי החדש" שביקש בן-גוריון לעצב לא בא לעולם, והדורות הבאים שצמחו, ה"חדש" בהם היה רב מן ה"יהודי", למגינת לב הוריהם. וכך, בעוד שרוב סנדלרי-התרבות של ימינו מסתייגים מהרכיב המהותי של היהדות בתנועת העבודה הציונית, ובוחרים בחילוניות נאורה וקנאית, הרי שמגמת החזרה אל ארון הספרים היהודי מציעה תגובה אחרת, שמרנית לכל דבר, הנשענת יותר על זיקה רגשית ליהדות מאשר על ניתוח "פילוסופי". סוף כל סוף, נראה כי חלק לא-מבוטל מהאליטה התרבותית החל לגשש את דרכו חזרה אל המסורת הדחויה של בית-סבא.

כצפוי, השבים אל המסורת נתקלים במטחי ביקורת מצד אלה הלהוטים להוכיח כי שוחרי הארון היהודי אינם אלא סקרנים שבאו "רק לדפדף", ושאפנה זו עתידה לחלוף מן העולם במהרה. ואולם, שלא כמו מגמות פופולריות אחרות בתרבות הישראלית, לפנייה אל ארון הספרים היהודי יש סיכויים מצוינים להאריך ימים. שכן אנשי תרבות, המתעקשים לאמץ לעצמם הלכי רוח יהודיים גם לנוכח קריאות הלגלוג של חבריהם, עתידים לזכות ביחס אוהד מצד כלל הציבור – ציבור שהנו הרבה יותר יהודי מכפי שנדמה.

במחקר שערך מכון גוטמן הירושלמי עבור "קרן אבי חי" בשנת 1993, נמצא כי בערך 80% מהיהודים בארץ שומרים על כשרות בביתם; לא פחות מ-78% משתתפים בסדר פסח; 71% צמים בכל יום כיפור, ו-98% קובעים מזוזה בפתח ביתם. נתונים הנוגעים לזהות היהודית הרחבה יותר מפתיעים לא פחות: 68% מאמינים כי היהודים הם העם הנבחר; 63% מאמינים כי התורה והמצוות ניתנו על ידי אלוהים; 94% רואים את יהדותם כמקור לגאווה ו-96% חשים שיש להם קשר ליהודי התפוצות. במילים אחרות, אכן יש אמת בחלוקה המקובלת, של 20-80, בין "דתיים" ל"חילונים", אלא שהיחס בין שני חלקי הציבור הפוך ממה שמקובל לחשוב. אם ארבע חמישיות מהיהודים מצהירים על שמירת כשרות בביתם וחשים שיש להם קשר ליהודי התפוצות, אזי מתברר שהיחס 20-80 נוטה לטובת אלה הרוצים שלילדיהם ולארצם יהיה אופי שאינו רק חילוני, אלא גם, ואולי בעיקר, יהודי.

אנשי ציבור ידועים ש"יצאו מהארון" למען יהדותם אינם משתעשעים סתם במסורת פופולרית ששעתה תחלוף מהר. נהפוך הוא: החזרה אל ארון הספרים היהודי היא גם חזרתם של אנשים מן האליטה התרבותית אל עם ישראל ואל זהותו המסורתית; צעדים ראשונים לגישור על הפער בין האליטה המשכילה לבין הציבור הרחב, ציבור שיחס הכבוד שלו למסורת לא התערער מעולם, ככל

הנראה, אלא שהשקפותיו זכו רק לעתים נדירות ליחס רציני מצד האוליגרכיה השלטת בחברה הישראלית.

הנוטלים חלק בתהליך השיבה אל הארון ראויים לעידוד ולהערכה, ולא רק בזכות אומץ לבם. כשהם מעניקים לגיטימציה מחודשת למסורת היהודית בעיני הציבור, הם נותנים ביטוי לכמיהה הרוחנית של אומה שלמה. מבחינה זו, הם מרימים תרומה בל תשוער לבנייתה של מדינה יהודית.

דוד חזוני

סיון התשנ"ח / יוני 1998